

הרב אשר שקאני

האם ההקלות שהקלו חז"ל לחולה שאין בו סכנה קיימות גם לגבי חבוש בבית האסורים

ראשי פרקים:

- א. ארבעה צריכין להודות – האם חובת ההודאה מותנית בהצלה מסכנה?
- ב. אמירה לנכרי בשבת במקום צורך
- ג. חימום מאכל ביום שבת ע"י נכרי
- ד. בישולי גויים לאסירים בשבת
- ה. דין הכלים שבישל בהם העכו"ם ביום חול

א. ארבעה צריכין להודות – האם חובת ההודאה מותנית בהצלה מסכנה?

בברכות (נד:) אמר רב יהודה אמר רב ארבעה צריכין להודות, יורדי הים, הולכי מדברות, ומי שהיה חולה ונתרפא, ומי שהיה חבוש בבית האסורים, ויצא. יעו"ש. וכתוב באוצר הגאונים (חלק התשובות ברכות נד: סי' שנג) שאלו לפני רבינו האי ז"ל הא דאמר ר"י אמר רב ארבעה צריכין להודות, מאי טעמא לא אמרינן רבנן כסידורא דקראי, והשיב רבינו האי הכין אית לפרושי דקראי סדירין לפום דשכיחי טפי, דהולכי דרכים ומדברות הרבה מצויין ושכיחין הולכין מעיר לעיר, ואחריהן מי שהיה חבוש בבית האסורים דמעיטין מנהון, והרבה נמי מצויין אפילו על כראגא ועל טסקא, ואחריהן מי שהיה חולה ונתרפא דמעיטין מן דמחבשין לשלטנא ושכיחין נמי טובא, ובתריהון יורדי הים דמעיטין מן כולהון. ושמעתא סדורא לפום הקרובים לסכנה יורדי הים טפי קרובים לסכנה דבחד רגעא אבדין, ובתריהון הולכי מדברות תועים דלא משכחין מאכל ומשקה וקרובים למיתה יותר מן החיים, ובתריהון מי שהיה חולה ונתרפא אפילו חושש בראשו ואפילו חושש בגרונו, ובתריהון מי שהיה חבוש בבית האסורים דמרחיק מן הסכנה טפי מן כולהון ולכל חד מנהון עדיף ניסיה מדבתריה. עכ"ל.

ומבואר שבכל הארבעה יש חשש סכנה וכן מבואר מפרש"י שכתב צריכין להודות, היינו כשיוצאין מן הסכנה. וע"ע שם בתד"ה ארבעה. וכ"כ תלמידי ר"י (ברכות נד:).

ונחלקו הראשונים אם מברכים ברכת הגומל במקרים הנ"ל רק אם שנצלים מסכנת נפשות, או גם בשאר הצלה, כי דעת הר"א בר יצחק אב"ד (בתשובות הנד"מ בסי' עב) דדוקא על הצלה מסכנת נפשות ממש מברכים הגומל, שכתב בזה"ל יש אומרים כל דרך בחזקת סכנה וכל חולי בחזקת סכנה, ואינו נראה כי כל חולי בחזקת סכנה שאנו רואים שדקדקו רבותינו לענין שבת בין חולי שיש בו סכנה ובין חולי שאין בו סכנה, אלא כל חולי

של חלל בין מכה בין חולי, וכל אישתא צמירתא, ואישתא אנורא, ואש של עצמות שהוא אש של הקב"ה וכו' וחולי מעים, וכל הנשעל במכת שעול שהיא מכת חלל, או גב היד וגב הרגל שהם כמכה של חלל. עכ"ל. והביאו הטור בסס"י ריט בקצרה.

והרמב"ן בספרו תורת האדם (שער הסוף ענין הרפואה) כתב ולענין ברכת החולים, לאו דוקא בחולי שיש בה סכנה, ולא במכה של חלל דוקא, אלא כל שעלה למטה וירד צריך להודות, מפני שדומה כמו שהעלוהו לגרדום לידון וצריך פרקליטין גדולים להנצל, ורחמיו של הקב"ה נעשו לו פרקליטין. וכן בענין הדרך שכל הולכי דרכים צריכין להודות. וכו'. וגרסין בירושלמי גבי תפלת הדרך (ברכות פ"ד ה"ד) ר' שמעון בר אבא בשם ר' חנינא אומר כל הדרך בחזקת סכנה, וכו', ר' חנינא בריה דרבי אבהו ר' שמעון ברי אבהו בשם ריב"ל כל החולים בחזקת סכנה. והלכך כולן צריך להודות. ע"כ.

הרי שלדעתו הרמה אף חולה שאין בו סכנה מברך הגומל. ולעומתם דעת רב האי גאון שעל כל צער שאדם ניצל ממנו צריך לברך. ולמעשה פסק השו"ע (או"ח סי' ריט ס"ח) כדעת הרמב"ן שהיא דעה אמצעית וז"ל השו"ע בכל חולי צריך לברך, אפילו אינו חולי של סכנה ולא מכה של חלל, אלא כל שעלה למטה וירד, מפני שדומה כמי שהעלוהו לגרדום לידון. ע"כ. וכ"כ בשו"ת הרדב"ז ח"ג (סי' אלף א).

ואולם הרמ"א כתב שם שנוהגין באשכנז דאין מברכים רק על חולי שיש בו סכנה, כגון מכה של חלל. והוא כדעת הר"א אב"ד שהובא לעיל.

והנה מדברי המגן אברהם (שם סק"א) נראה דהא דחבוש מחויב להודות אינו אלא כשהוא בסכנה מחמת חיבושו, באופן שחבוש על עסקי נפשות, ולכך בחבוש מחמת ממון שתובעים ממנו שלא יבא לידי סכנת נפשות, אין מברכין. ועיין במחצית השקל שם. ומר"ן החיד"א בברכי יוסף (שם סק"ד) העיר על המג"א מדברי רבינו יונה (ברכות מג. ד"ה ארבעה) שכתב בפירוש דחבוש רוב הפעמים בשביל ממון, ואין סכנתו כל כך.

ובערוך כתב דחבוש אפילו אכרגא וטסקא ורחיק מסכנה טפי מכלהו, ע"ש. ושכ"כ בתשובות מהר"י מיגאש (סי' צ) וז"ל, שאלת מי שנחבש על חוב או על מס הקצוב על כל איש ואיש אם יברך הגומל, או לא יתחייב בברכה זו אלא מי שנחבש על דבר שיש בו סכנה.

תשובה. הואיל והיה חבוש בבית הסהר, כלוי בבית הכלא, ולא היה מושל בנפשו, ועתה יצא מאותו מצב להיותו מושל בנפשו, נתחייב בברכה, בפרט אם היתה חבישתו על פריעת מה שעליו ממס קצוב על כל איש, או חוב לסיבת היותו בלתי ידו משגת, ואח"כ הזמין לו ה' וסבב לו מקום

לפרוע. וזה לפי מ"ש ד' צריכים להודות שמכללם חבוש, אמרו אותו כולל, ולא פלוג בין חבוש לעסקי ממון בין שהיה חבוש לעסקי נפשות. וכו' ע"כ.

וסיים מר"ן החיד"א שכ"כ האליה רבה (סי' ריט סק"ב) משם המלבושי יו"ט (סק"א) דלא כהמג"א. ושכן המנהג פשוט דכל מין חבוש ביציאתו מברך. ובשיורי ברכה (שם אות ב) כתב להסביר פנים לדברי המג"א, די"ל דהגאון שהביאו הערוך ורבינו יונה ומהר"י מיגאש סברי דבכל חולי מברך, וזה מחלוקת, דהראב"ד סבר דעל חולי של סכנה דוקא, וכתב מור"ם לקמן דכן נוהגים. ולפ"ז הוא הדין דחבוש שאמרו היינו על עסקי נפשות. ואין ראייה מהגאון וסיעתו, דאינהו אזלי לשיטתייהו דמברך על כל חולי וה"ה על כל חבוש. אבל הרב מגן אברהם קאי לדעת הראב"ד, דכתב מור"ם דכן נוהגין. ע"ש. וכ"כ המאמר מרדכי (סי' ריט סק"ב) להעיר על המג"א וסיים שכן נוהגין. וע"ע בשערי תשובה שם.

ובביאור הלכה (שם ד"ה חבוש) כתב לדחות שבאמת מסתימת המג"א נראה דאפילו למנהג ספרד בעינן דוקא חבוש מחמת נפשות, ועוד ראייה דהא המג"א בעצמו נטה (בסק"ח) לדעת המחבר דאפילו בלא מכה של חלל נמי, וא"כ איך סתם הכא בסתם דדוקא מחמת נפשות. ונראה דדעת המג"א הוא דהני קדמונים שמביא הברכ"י הולכים בשיטת הערוך דאפי' במיחוש כל דהו נמי מברכין, ולפ"ז ה"ה בחבוש מחמת ממון כיון שהוא עכ"פ כלוא ואינו יכול לצאת כחפצו די להתחייב בברכה, משא"כ להמחבר בס"ח שלא אחז לגמרי בשיטת הערוך אלא הצריך עכ"פ שעלה למטה ומטעם כיון שעלה למטה אע"פ שאינו מסוכן לע"ע מ"מ יקרה פעמים רבות מכיון שנפל למשכב מתגבר עליו החולי ובא לידי סכנה ובזה חייב להודות וכמ"ש המחבר, וא"כ לפי שיטה זו בחבוש מחמת נפשות שעכ"פ יעלוהו לגרדום חייב לברך, משא"כ בחבוש מחמת ממון שלעולם לא יעלוהו לגרדום לדונו מחמת שאין לו מה לפרוע אינו חייב לברך. ומ"מ אפי' יהיבנא לדבריהם לדחות דברי מג"א אינו אלא למנהג ספרד ולפי סתימת המחבר בס"ח, משא"כ לדעת רמ"א ולמנהג אשכנז, ולמי שנוהג כן בודאי צדקו דברי המג"א דבמקום שאין סכנה אין מברכין, ומה איכפת לן במה שאינו שולט בנפשו. ע"ש.

ואמנם הנה אחרי שהוכחנו דכל הארבעה שצריכים להודות היינו משום דאיכא סכנה מי פחות ומי יותר, א"כ יש להוכיח כדברי החולקים ממה שסתם השו"ע בדין חבוש ולא חילק בין חבוש מחמת נפשות לבין חבוש מחמת ממונות, וע"כ משום דס"ל דבחבוש בכל אופן ישנו סכנה, ולכן סתם השו"ע וכתב שהיוצא מבית האסורים מברך.

וכן ראיתי לגאון הגר"מ לוי זצ"ל שכתב בספרו הבהיר ברכת ה' ח"ד (פ"ו במקור הברכה 4) להוכיח כן מדברי הראשונים והסביר שהסכנה היא

מחמת שאינו מושל בעצמו ונשללת ממנו חירותו, ויכול לבוא לידי מרה שחורה ודיכאון ושאר חולאים שבנפש, ואף היה יכול לאבד נפשו לדעת. עכ"פ כך המנהג פשוט אצל הספרדים לברך ברכת הגומל אף לחבוש בבית האסורים מחמת ממון, וכמ"ש הבא"ח (ש"ר פר' עקב אות ט), כה"ח (שם אות יא), בספר חזו"ע על הלכות ברכות (עמ' שנח), אול"צ ח"ב (פ"ד סעיף מא), ברכת ה' (שם ס"ד).

ב. אמירה לנכרי בשבת במקום צורך

וע"פ האמור יש ללמוד לאסיר שנמצא בבית האסורים אף שאינו נמצא בסכנה מיידית עכ"פ נראה דאסיר בנ"ד לא גרע מחולה שאין בו סכנה או גדר צורך הרבה שכתב השו"ע (בסי' שז ס"ה) להתיר אמירה לנכרי בדבר שאינו מלאכה, שכתב שם בזה"ל דבר שאינו מלאכה, ואינו אסור לעשות בשבת אלא משום שבות, מותר לישראל לומר לא"י לעשותו בשבת, והוא שיהיה שם מקצת חולי, או יהיה צריך לדבר צורך הרבה, או מפני מצוה, כיצד, אומר ישראל לא"י בשבת לעלות באילן להביא שופר לתקוע תקיעת מצוה, או להביא מים דרך חצר שלא עירבו, לרחוץ בו המצטער, ויש אוסרין. ע"כ.

ג. חימום מאכל ביום שבת ע"י נכרי

ולגבי מאכל מבושל כשר למהדרין שחימם נכרי בשבת, הנה כתב בב"י (סי' שיד) לענין שבירת מנעול של כלים דמ"ש האגור שמימיו לא ראה מי שהורה להתיר זהו דוקא ע"י ישראל אבל ע"י נכרי אין להחמיר כ"כ כיון דאיכא מאן דשרי אפי' ע"י ישראל. וכ"פ בשו"ע שם בס"ז.

וכתב מרן החיד"א בברכ"י (שיו"ב סי' שיח אות א) שבב"י מבואר דהרשב"א (שבת יח, מ:; ו) והר"ן (יט. ד"ה תנו) סברי דכיון דנתבשל כל צרכו מותר להחזיר אפי' נצטנן. וא"כ נראה דעל ידי עכו"ם שרי. וכמ"ש רבינו ב"י סי' שי"ד גבי שבירת פותחת תיבה ע"י עכו"ם, דאין להחמיר, כיון דאיכא מאן דשרי אף על ידי ישראל, מהר"ש שער אריה והרב מהרי"ל ואלי בהגהות כ"י. ע"כ. וכ"כ בספר ילקוט יוסף (שבת כ"ב עמ' רמא ס"ו). ואף שיש החולקים ע"ז וכמ"ש המהרש"ל ביש"ש שהובא במשנ"ב (סי' שיד ס"ק לו) והאג"מ (אור"ח ח"ב סי' עט) מ"מ בנ"ד יש להקל בפשיטות.

ד. בישולי עכו"ם לאסירים בשבת

ולפ"ז ע"ל דהיכי דפסק השו"ע בסי' שכח סי"ט דלא גזרו על בשולי עכו"ם בשבת לצורך חולה שאב"ס, הכא נמי בנ"ד יש להתיר לאסירים

לאכול מאוכל כשר שבישלו עכו"ם בשבת לצורך האסירים באופן שזקוקים לאוכל זה בדוקא.

ובבית אסורים של ישראל שהטבח הוא נכרי יש להקל אף ביום חול מחמת דיש בזה כמה ספיקות להקל, כי התוספות (בע"ז לח. ד"ה אלא) כתבו בשם הראב"ד, שאם הגוי מבשל בביתו של ישראל, מותר, כיון שאין לחוש בזה לא משום חתנות ולא משום שמא יאכילנו דברים טמאים. ולא הודה לו ר"ת, שכיון שהנכרי מבשל לא חילקו חכמים כלל בין כשעושה בתוך רשות ישראל לרשות גוי, שלעולם יש לחוש שמא גם בבית ישראל לא יזהרו ממנו כמו בביתו של גוי. ע"כ. וכ"כ המרדכי (שם סימן תתל), שרבינו אברהם דאורליינש התיר כשהגוי מבשל בבית של ישראל, ולא הודה לו ר"ת. ע"ש. וכתב בספר איסור והיתר (כלל מג סי' יג) שנוהגים לסמוך בדיעבד על רש"מ וראב"ה מאורליינש שפסקו להתיר בישול גוי בבית ישראל, דליכא למיחש לא משום חתנות ולא לשמא יאכילנו דברים טמאים. ע"ש. ובפרט אם הגוי הינו שכיר אצל הישראל שדנים אותו כדין עבדים ושפחות הקנויים לנו, שדעת כמה פוסקים להקל בהם, וכמבואר בשו"ת הרשב"א (ח"א סי' סח). ע"ש.

וכתב הרב הכנה"ג (בהגהות ב"י אות ח) בשם אביו ז"ל, שבשעת הדחק יש לסמוך על סברת הרשב"א בצירוף דעת הראב"ד שלא גזרו על בישולי גוים בבית ישראל. וכתב בספר שלחן גבוה (יו"ד שם סק"ט-י), שאע"פ שהפרי חדש כתב לאסור בשפחות הנשכרות לחודש או לשנה, שאין אנו מוזהרים עליהן בשבת, בידוע שנעלמו ממנו דברי האחרונים שמתירים גם בשפחות שבמדינות אשכנז שהן מושכרות להם, וכמו שהביא הכנה"ג הנ"ל. וכבר ידעת שבשל דבריהם הלך אחר המיקל. ע"כ.

וכ"כ בשו"ת רב פעלים ח"ד (חאו"ח סי' ו), שאע"פ שהפר"ח החמיר במשרתות המושכרות, שאין אנו מוזהרים עליהן בשבת, מ"מ כיון שכמה גדולים סמכו על המתירים הואיל והן מבשלות בבית ישראל, אין למחות בנוהגים להקל. ע"ש. ועוד יש לצרף לסניף מה שהביא בשו"ת יחו"ד ח"ה (סי' נד) בשם הגאון רבי רפאל בירדוגו בספר תורות אמת (יו"ד סי' קיב) שכתב, שמדיוק לשון מרן השו"ע, אסרו חכמים לאכול פת של גוים עובדי ע"ז, היה נראה שהגוים שבארצותינו שהם ישמעאלים ואינם עובדי ע"ז מותר לאכול מבישוליהם ומפתם, וכן נראה מדברי הש"ך, שציין למה שכתב בסימן קכד ס"ק יב, שהישמעאלים אינם אוסרים היין אלא בשתיה ולא בהנאה כיון שאינם עובדים ע"ז. ור"ל שהיין נסך של עובדי ע"ז אסור בשתיה ובהנאה, ושל ישמעאלים נחות ביה דרגא שאסור רק בשתיה, וא"כ בבישול ובפת שלהם שאין בהם איסור אלא באכילה, כשאינם עובדי ע"ז מותר לגמרי. אך

מדברי כל הפוסקים נראה שאין חילוק בזה בין עובדי ע"ז לישמעאלים. וכן המנהג פשוט.

ומכל מקום כל הקולות שנמצאו בפוסקים, אע"פ שיש חולקים, בארצותינו הלך אחר המיקל, כגון המחלוקת של רבינו אברהם ורבינו תם בבישל הגוי בבית ישראל בארצותינו יש להקל. כן נראה לי. ע"כ. ואע"ג שבכמה מהטעמים הנ"ל כבר כתב השו"ע להדיא לאסור, מ"מ מלבד דאיכא ס"ס להקל וכמ"ש בשו"ת יחו"ד שם, בנ"ד יש יותר סיבה להקל בפשטות בכל זה אף למחמירים (עיין באול"צ ח"ב מבוא ענף ב אות ה עמ' יב).

אולם מודה אני שאין להתיר לאותו אסיר אלא אך ורק דברים שהן מועילים לו ישירות ואין לו אפשרות אחרת כגון שזקוק למאכל מסויים וכיו"ב וכמו שכתב כיו"ב התו"ש (סי' שכח סק"ו) דמ"ש הה"מ דשרי לעשות בשבת לחולה שיב"ס דברים שזקוק להם אע"פ שאין סכנה במניעת אותו הדבר זהו דוקא בחולה שיב"ס אבל בחולה שאב"ס אסור. וה"ה בנ"ד. ואכמ"ל.

ה. דין הכלים שבישל בהם העכו"ם ביום חול

ואגב אורחיה יש לדון מה דין הכלים שבישל בהם הגוי [מאכל כשר] עבור האסירים בבית הסוהר, כי הנה נחלקו בזה הראשונים, הרשב"א בתורת הבית (הארוך דף צה ע"ג) כתב ולענין כלים שבישל בהם הגוי לפנינו דבר שיש בו משום בישולי גוים מסתברא שצריכין הכשר דכל שאסרוהו חכמים פליטתו כמוהו דהא אפילו שמנו של גיד דאינו אלא ממנהג קדושים (כדאיתא בחולין צא). אוסר תערובתו בין בתערובת בין בצירו ורוטבו וכן כל איסורין של דבריהם ככחל וגבינה של גוים וטעמא דכל שאסרוהו חכמים כעין דאורייתא אסרו (פסחים ל:). והלכך צריך בשפחות שלנו שרגילות לבשל לעצמן בקדרה שלנו שיניח ישראל ע"ג האש או שיהפך קודם שיגיע למאכל בן דרוסאי דאי לא הקדרה שנתבשל בה והקערה שנאכל בה אסורה דכל שהמאכל אסור הכלים שבלעו ממנו אסורים אם של חרס ישבור ואם של כלי שטף יגעיל כדרך כלים שבלעו מן האיסורין וכ"כ הרב בעל התרומה (סי' כז ד"ה והא דאמרן).

והטור (יו"ד סי' קיג) כתב בשם הרא"ש להתיר וכ"כ רבינו ירוחם (ני"ז ח"ז קס ע"ד). וכתב בב"י (שם) שאף לרשב"א שאוסר כלי שנתבשל בו בישולי גוים מ"מ יש להקל בו יותר מבשאר איסורין דאילו כלי חרס שנשתמש באחד מן האיסורין רותח אין לו תקנה אלא שבירה או חזרת כבשונות אבל כלי חרס האסור משום בישולי גוים מגעילו שלש פעמים ודיו מפני שאין לאיסור זה עיקר בדאורייתא ושכ"כ הטור בסי' קכא. ע"ש.

ולהלכה פסק בשו"ע (יו"ד סי' קיג סט"ז) כלים שבשל בהם העכו"ם לפנינו דברים שיש בהם משום בישולי עכו"ם, צריכים הכשר. וי"א שאינם צריכים. ואף לדברי המצריכים הכשר, אם הוא כלי חרס מגעילו שלש פעמים, ודיו, מפני שאין לאיסור זה עיקר מדאורייתא. ע"ש.

וממה שסתם בשו"ע לאסור מוכח שדעתו כדעת האוסרים, ואעפ"כ י"ל שבשעת הדחק כבנ"ד יש לסמוך על סברת הי"א שהביא השו"ע להקל, וכמ"ש בכף החיים (סי' יג אות ז) בשם אחרונים שבשעת הדחק אפשר לסמוך על דעת המתירין. יעו"ש. ואין שעה"ד יותר מנ"ד, ומשום כך נראה להקל בצירוף כל מ"ש לעיל.

ואם מיירי בבית הסוהר של ישראל, יש להוסיף תוספת שיש בה עיקר ממ"ש בב"י (יו"ד סי' סד) ואני מצאתי כתוב בשם ספר אגודה (חולין סי' פט) בערפור"ט נוהגים לאסור ובשאר קהלות נוהגים להתיר אמנם אלו אין נמנעין מכלים של אלו ומבישוליהם אך הכרס אין אוכלין בבואם לקהלות אלו. עכ"ל. וכ"פ הרמ"א להלכה בשו"ע (יו"ד סי' סד בהגה לס"ט) חלב הדבוק לכרס שתחת הפריסה, אסור. ובכל מקום שנוהגין בו איסור דינו כשאר חלב לבטל בששים, אבל אין אוסרין כלים של בני ריינוס, הואיל ונוהגין בו היתר. ע"כ.

הרי כלל גדול לפנינו שכל כלי הבלוע מדבר השנוי במחלוקת אינו צריך הגעלה, ולפיכך באופן שמדובר בבית אסורים של ישראל הרי שדבר זה נתון במחלוקת הפוסקים אם יש בו דין בישולי עכו"ם כנ"ל, א"כ לענין הגעלת כלים יש להקל. וכ"כ בספר בין ישראל לעמים (פ"ה סכ"ב). יעו"ש.